

РОЗДІЛ ІХ

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

О.П. Ресніт
(м. Київ)

Українські декабристи чи декабристи на Україні?: Рух декабристів очима істориків 1920-х років / Упор., вступ. ст. та примітки Григорія Казьмирчука, Юрія Латиша. — К.: Логос, 2011. — 195 с.

Перевидання праць українських істориків є важливим завданням сучасної історичної науки. У цьому контексті заслуговує на увагу збірник «Українські декабристи чи декабристи на Україні?: Рух декабристів очима істориків 1920-х років», підготовлений до друку викладачами Київського національного університету імені Тараса Шевченка — професором Г. Казьмирчуком і доцентом Ю. Латишем. Обидва упорядники є відомими фахівцями в галузі декабристознавства, авторами численних публікацій із даної проблеми.

На жаль, попри наявність значної літератури доби української незалежності, присвяченої цій темі¹, праці українських декабристознавців 1920-х рр. залишаються мало відомими не лише серед широкого загалу, а й професійних істориків. Доступ до них науковців, особливо молодих, ускладнений через те, що дані студії публікувались у збірниках і журналах, котрі вже давно стали бібліографічним раритетом². А стан цих видань часто не дозволяє повноцінно працювати із останніми.

У вступній статті «Концепція “українського декабризму”» (с. 5–21) упорядники розглянули дослідження цього руху вітчизняними істориками 1920-х рр., а також відображення в історіографії долі України у контексті даної теми. Г. Казьмирчук та Ю. Латиш переконливо довели, що в той період склалася сприятлива історіографічна ситуація для вивчення актуальних проблем історії України. Вчені почали орієнтуватися на дослідження революційних сторінок минулого. Звідси з'явився непересічний інтерес до повстання декабристів. Протягом 1925–1926 рр. у СРСР широко відзначалося його 100-річчя. Із цієї нагоди відбувались урочисті засідання, виставки, масово друкувались наукові й публіцистичні праці. В УСРР до святкування долучились УАН, зокрема її Історична секція, Історичне товариство Нестора-Літописця, Київський інститут народної освіти, Укрцентрархів та інші наукові, культурні установи, навчальні заклади і громадські організації³.

Ключовим для вітчизняних учених стало питання, сформульоване М. Грушевським: «Українські декабристи чи декабристи на Україні?». Однак, на думку

упорядників, історик не брав участі у відповідній дискусії. Концепція українського декабризму була розроблена С. Єфремовим й О. Гермайзе. Вона мала два підходи, які збігалися з провідними напрямками у вітчизняній історичній науці 1920-х рр. — національно-державницький та марксистський. Перший — був репрезентований С. Єфремовим, котрий накреслив схему розвитку українського федералізму (масонська ложа «Об'єднані слов'яни» — Товариства об'єднаних слов'ян і Кирило-Мефодіївське), й ученими з діаспори. Другий — знайшов відображення в дослідженнях істориків-марксистів О. Гермайзе, Ю. Оксмана та М. Яворського.

Г. Казьмирчук і Ю. Латиш детально вивчили причини розгрому, якого зазнала вищевказана концепція на Першій Всесоюзній конференції істориків-марксистів у Москві (1928–1929 рр.), проаналізували погляди її опонентів М. Нечкіної й М. Покровського, простежили трагічну долю більшості adeptів останньої в роки сталінських репресій.

Прикметно, що упорядники не обмежили аналіз зазначеної теми 1920-ми роками. Вони розглянули її в студіях науковців із діаспори — Н. Полонської-Василенко, Д. Дорошенка, І. Лисяка-Рудницького, а також у дослідженнях окремих українських радянських декабристознавців: Г. Сергієнка, М. Лисенка, М. Савичева, Л. Медведської, Г. Марахова, Ф. Шевченка та А. Бoleбруха.

У вступній статті висвітлено також два підходи до вищезазначеної проблеми в сучасній вітчизняній історіографії: 1) рух декабристів є загальноросійським, тому він не ставив і не вирішував зокрема українського питання (І. Рибалка й В. Верига); 2) український декабризм існував, його особливості зумовлені економічними, геополітичними, національними чинниками розвитку краю; своє втілення він знайшов в ідеології Товариства об'єднаних слов'ян (Я. Грицак, В. Сарбей, Р. Симоненко та Д. Табачник). До останньої думки схиляються й упорядники, які щоправда, надають перевагу терміну «декабристи-українці»⁴.

Збірник відкриває замітка М. Грушевського «1825–1925» (с. 22–23). У ній видатний український історик закликав своїх колег глибше дослідити різні напрямки революційного руху в Україні, «пошукати під ними реального класового чи продукційного ґрунту, вислідити впливи реальних економічних і соціальних змін в еволюції сих течій...». Учений запропонував з'ясувати, наскільки повстання 1825–1826 рр. «привело нас до нинішнього реального факту — до робітничо-селянської української держави, до соціалістичного будівництва в рамцях радянської федерації, в котрім ми тепер на різних ділянках життя беремо участь?».

Одним із найяскравіших прихильників концепції українського декабризму був С. Єфремов. Недаремно у збірнику вміщено одразу дві його статті: «Від легенди до історичної правди (Місцеве підґрунття в декабристському рухові)» (с. 24–30) і «Біля початків українства. Генезис ідей Кирило-Методієвського Брацтва» (с. 31–37). У них видатний учений доводив ідейний зв'язок між декабристами із Товариства об'єднаних слов'ян та членами Кирило-Мефодіївського товариства та М. Драгомановим. Водночас він протиставив федера-

лістичну програму перших централізові П. Пестеля й усього Південного товариства.

В студії ще одного корифея вітчизняної історичної науки Д. Багалія «Уваги до генези декабриського руху на Україні» (с. 38–55) ідеологія його розглядалася у тісному зв'язку з «українськими умовами». Вчений став першим вітчизняним істориком, який прийняв концепт В. Леніна про три етапи визвольного руху.

Розвідка М. Яворського «Основи декабризма на Україні» (с. 56–73) репрезентувала марксистський погляд на нього. Він теж відстоював думку, що останній був «викоханий українською дійсністю». Єдиною революційною організацією, на думку дослідника, було Товариство об'єднаних слов'ян — «справді найбільш радикальна, найбільш національна, найменш націоналістична, найбільш демократична, найбільш масова, справді дрібно-буржуазна течія...».

Положення вищезазначеної теми чи не найяскравіше було втілено в статті О. Гермайзе «Рух декабристів і українство» (с. 74–85). Цей історик вважав, що на суспільно-політичні погляди членів Товариства об'єднаних слов'ян впливали не лише факти соціального пригноблення українського народу, а й його традиції. «Відгомін ліберальної опозиції до російського монархічного уряду, що її так яскраво виявила українська козацька старшина в XVIII ст., почувается у декабристів», — зазначав О. Гермайзе.

Інша інтерпретація вищезазначеної концепції представлена в студії Ю. Оксман «Одеське «Гніздо Змови» 1825 року (Спроба перегляду питання про базу «декабризму» на Україні)» (с. 107–134). Цей дослідник зробив спробу перемістити опозиційний центр у Російській імперії до космополітичної Одеси, де існував міжнародний торговельний капітал та швидко розвивалися капіталістичні відносини. Історик припускав наявність у місті широкого відповідного блоку, об'єданого економічними інтересами й невдоволеного відсталім політичним режимом самодержавства.

У статті В. Гнатюка «Падура, Рилсєв і декабристи» (с. 135–145) звернуто увагу на постать польського поета, котрий виступав у ролі представника українського народу на переговорах декабристів та польських революціонерів.

Представлена в збірнику й позиція опонентів проблеми українського декабризму. Зокрема у студіях І. Рибаківа «1825-й рік на Україні» (с. 86–101) і В. Романовського «Причини невдачі в 1825 році» (с. 102–106) стверджувалося, що українська національна свідомість у декабристів не виходила за межі «козацької романтики» й не справила впливу на їх революційну діяльність.

Завершає основну частину збірника витяг зі стенограми Першої Всесоюзної конференції істориків-марксистів (с. 146–152). На цьому форумі під час обговорення доповіді М. Яворського «Сучасні антимарксистські течії в українській історичній науці» відбулася дискусія з приводу вищезазначеної концепції. М. Нечкіна та М. Покровський піддали останню різкій критиці. Вітчизняні вчені О. Гермайзе, З. Гуревич і М. Рубач прагнули захистити окремі її положення, проте зазнали поразки.

Низку маловідомих декабристознавчих студій вміщено у додатках. Це повною мірою стосується першої української розвідки з історіографії руху декаб-

ристів «Decembriana (До підсумків юбілейної літератури про південний декабризм)» Л. Добровольського (с. 163–176). Талановитий, але, на жаль, підзабутий вітчизняний історик, педагог, краєзнавець дав ґрунтовний огляд видань, які побачили світ до 100-річчя цього повстання. Незважаючи на те, що в його статті бібліографічне анотування переважало над, власне, історіографічним аналізом, вона містила чимало оригінальних думок про стан декабристознавства у 1920-ті рр., його здобутки й недоліки. Науковець розглянув публікації вчених, котрих їх згодом було зараховано до категорії «ворогів народу». Очевидно, тому «Decembriana» потрапила до спецхрану, і доступ дослідників до неї став обмеженим.

Вперше в незалежній державі було видано студію історика-емігранта Й. Лоського «Новітня українська наукова література про повстання декабристів» (с. 177–179), яка побачила світ у 1929 р. в Німеччині та до наших днів не перекладалась українською мовою. Звісно, що доступ вітчизняних учених до цієї праці був обмеженим.

Це ж стосується й ґрунтовної статті польського історика непростой долі З. Зборуцького «Декабристи в світлі новітньої історіографії» (с. 180–188). Науковий співробітник Львівського університету, офіцер Війська Польського, військовополонений, в'язень радянських таборів, знову офіцер армії В. Андерса і згодом викладач у лицях ПНР — така біографія цієї людини. У своїй статті він розглянув основні напрями в історіографії декабристського руху, виокремлюючи й український.

У додатках вміщено також дореволюційну брошуру «Ідея федералізму в «конституціях» декабристів» (с. 153–162), надруковану Б. Грінченком під криптонімом «Н.Г.». Г. Казьмирчук та Ю. Латиш обґрунтовано довели авторство доньки видавця — Насті. У цій праці висловлено багато думок, котрі згодом ввійшли до концепції українського декабризму. Зокрема Н. Грінченко, розглянувши програмні документи Північного, Південного й Товариства об'єднаних слов'ян, вважала, що останнє було «предтечею нашого Кирило-Мефодіївського Братства»⁵. П. Пестеля та його послідовників дослідниця звинуватила у знищенні ідеї федералізму. Згодом ці думки лунатимуть і в статтях С. Єфремова.

Варто також відзначити вдале оформлення науково-довідкового апарату збірника (приміток, відомостей про авторів із зазначенням бібліографії й архівних матеріалів про них), що значно спрощує роботу з останнім.

Видання не позбавлене й окремих недоліків. Зокрема не всі публікації прибічників концепції українського декабризму потрапили до збірника. Упорядники чомусь обійшли увагою науковий доробок В. Міяковського, П. Пилиповича та В. Базилевича. Книга б виграла і за наявності іменного й предметного покажчиків.

У цілому Г. Казьмирчук та Ю. Латиш виконали величезний обсяг роботи, не лише надавши науковцям значний фактологічний матеріал, а й простеживши тенденції висвітлення та дослідження декабристського руху як з урахуванням наукових підходів до теми та поглядів 1920-х рр., так і сучасних. Безперечно, збірник «Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х років» є вагомим внеском в українську археографію,

історіографію та декабристознавство. Він стане у нагоді як фахівцям, так і широкому загалу читачів, котрі цікавляться питаннями історії України та Росії.

¹ *Казьмирчук Г. Д.* Декабристи. Історіографія проблеми. 1917–1935. — К., 1994; *Казьмирчук Г. Д.* «Апостоли правди»: Рух декабристів в історичній літературі 1917 — першої половини 30-х років. — К., 1997; *Казьмирчук Г.* Історіографія руху декабристів. Курс лекцій для студентів історичних факультетів: У 4-х част. Ч. 2. Становлення радянського декабристознавства (1917 — перша половина 1930-х рр.). — К.; Черкаси, 2001; *Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В.* Українське декабристознавство. — К.; Черкаси, 2002; *Латиш Ю. В.* Університетська decembriana. Дослідження руху декабристів у Київському університеті. — К., 2008. та ін.

² Декабристи на Україні: Збірник праць комісії для дослідів громадських течій на Україні. — К., 1926; Повстання декабристів на Україні. Науковий збірник харківської науково-дослідчої катедри історії української культури. — Харків, 1926; Рух декабристів на Україні. Ювілейне видання Укрцентрархів; Повстання декабристів на Україні. З матеріалів Київського Центрального Історичного архіву. — Харків, 1926; Из эпохи борьбы с царизмом. Сб. № 5. (К столетию восстания декабристов). — К., 1926; Україна. — 1925. — Кн. 6 та ін.

³ «Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х років / Упор., вступ. ст. та примітки Григорія Казьмирчука, Юрія Латиша. — К., 2011. — С. 6.

⁴ *Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В.* Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання) // УІЖ. — 2005. — № 6. — С. 55–56.

⁵ «Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х років. — С. 162.